

«Затверджую»

проректор з наукової роботи

Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Г. М. Горбін

2023 року

ВИСНОВОК

кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного
університету імені Михайла Драгоманова,
про наукову новизну, теоретичне та практичне
значення результатів дисертації

Манойло Наталії Григорівни
ФЕНОМЕН НОТАРІУСА В БУТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ ТА
СУСПІЛЬСТВА
(ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ)

на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософських наук
зі спеціальності 033 Філософія (09.00.03 – соціальна філософія та філософія
історії)

Витяг з протоколу № 10
від 11 травня 2023 року

1. ПРИСУТНІ: Викладачі: доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри, Вашкевич В. М. (головуючий на засіданні кафедри, рецензент), доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти Свириденко Д.Б., доктор філософських наук, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Терепищій С.О., доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Семенюк Н.В. (рецензент), кандидат філософських наук, професор, учений секретар університету, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Панченко Л.М.

Запрошені: доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Кочубей Н.В. (рецензент), доктор філософських наук, професор, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства Крилова С. А. (науковий консультант)

Секретар: кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Процька С.М.

2. СЛУХАЛИ: Висновок рецензентів:

- доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри, Вашкевич В. М.,

- доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Кочубей Н.В.,

- доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Семенюк Н.В.

Висновок наукового консультанта:

- доктор філософських наук, професор, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства Крилова С. А. про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Маноїло Наталії Григорівни «Феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)» зі

спеціальності 033 Філософія (09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії).

Тему дисертаційної роботи затверджено на засіданні Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 4 від 30 березня 2023 р.).

2.1. Дисертант Манойло Наталія Григорівна повідомила про основний зміст, концептуальні положення та наукові результати дисертаційної роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розгляд нотаріуса й нотаріальної спільноти як феномена, який високим рівнем своєї правової культури демонструє окремій людині і суспільству в цілому сутність законодавчої основи суспільства й необхідність її дотримання й розвитку. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні дослідницькі завдання:

- проаналізувати суть проблеми та її осмислення в історії філософії;
- окреслити понятійний апарат і розробити методологію дослідження;
- дослідити вплив різних типів світогляду на правосвідомість й діяльність нотаріуса;
- виявити світоглядні домінанти буденного буття та їхній вплив на діяльність нотаріуса;
- проаналізувати світогляд, правосвідомість й діяльність нотаріуса в граничному та метаграничному бутті людини;
- осмислити співвідношення морального й етичного в контексті правосвідомості нотаріуса;
- дослідити особливості професійної етики нотаріуса;
- вивчити можливості нотаріусів у процесі формування суспільства громадянсько-правового типу;
- проаналізувати нотаріальну спільноту як правовий феномен суспільства і відображення його культури;
- визначити нотаріальну спільноту як специфічний феномен державного управління;
- осмислити нотаріальну спільноту як соціокультурний феномен;
- усвідомити нотаріальну спільноту в якості провідної правосуб'єктної верстви суспільства;
- дослідити гендерні особливості особистості нотаріуса.

Теоретичне значення дисертації визначено сукупністю положень, що дозволяють встановити методологічні засади метаантропології в контексті суб'єкт-

суб'єктних правовідносин «нотаріус – клієнт» з обґрунтуванням ролі та значення правосвідомості у різних екзистенціальних вимірах буття як нотаріуса, так і клієнта.

За допомогою авторського методологічного підходу – метаантропології правосвідомості – виявлено, що у буденному вимірі буття домінує усталена, незмінна, нерозвинена правосвідомість з проявами правового нігілізму та відсутністю саморозвитку; в граничному – маємо творчу, самостійну, критичну правосвідомість, яка, однак, може призводити до граничних маніпуляцій людьми та законом; у метакричному вимірі буття ці риси суб'єкта правосвідомості доповнюються здатністю до співтворчості.

Ідеї й методологічні здобутки дисертації є основою подальших досліджень розвитку правосвідомості у суспільстві, зокрема в діяльності нотаріуса й нотаріальної спільноти.

Практичне значення одержаних результатів полягає передусім у тому, що питання, які були розглянуті у роботі, доволі часто постають перед філософами, психологами, юристами. Результати дослідження можуть бути корисними не лише для теоретиків, а й для практиків, спеціалістів з гуманітарних дисциплін, у яких виникає можливість плідно застосовувати методологію метаантропології в професійній діяльності.

На основі дисертації можна створити курси й спецкурси лекцій з соціальної філософії, філософської антропології, філософії права.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в доведенні того, що нотаріус і нотаріальна спільнота є фактором становлення й розвитку сучасної української держави в напрямку набуття нею статусу демократично-правової, що прагне до сталого соціального розвитку суспільства. Це спрямовує наше суспільство до гуманістичної суб'єктності, яка означає включення України в європейську спільноту рівноправним членом.

Наукова новизна розкривається в наступних положеннях, які виносяться на захист:

Уперше:

- обґрунтовано необхідність нового методологічного підходу – метаантропології правосвідомості, який дозволяє ефективно досліджувати буття суб'єктів правових відносин у суспільстві, враховуючи їхні світоглядні й екзистенціальні особливості і, по суті, стає новим дослідницьким напрямом на стику соціальної філософії, філософської антропології й філософії права;

- в координатах підходу метаантропології правосвідомості висвітлено специфіку й основні світоглядно-мотиваційні характеристики нотаріуса в соціокультурних та екзистенціальних вимірах буття, визначених змістом тріади

метаантропології – буденному, граничному, метаграничному і відповідних їм типів світогляду;

- показано, що в буденному бутті суб'єкт нотаріальної діяльності має несамостійний, некритичний, нетворчий світогляд, що звужує його правосвідомість, роблячи її абстрактною і догматичною. В граничному бутті розвивається особистісний світогляд, для якого характерними є критичність, самостійний і творчий характер; за наявності моральних принципів це робить нотаріуса більш продуктивним, відсторонення же від моральних принципів здатне активізувати його деструктивність, що деформує основи правосвідомості. Метаграничне буття суб'єкта нотаріальної діяльності спрямовує нотаріуса бачити в своєму клієнті не об'єкта впливу, а суб'єкта взаємодії, що сприяє максимальному розвитку правосвідомості в контексті філософського світогляду – самостійного, критичного, творчого, системного й гуманістичного;

- в координатах метаантропології загалом й метаантропології правосвідомості зокрема, осмислено перспективи конструктивного впливу нотаріуса з філософським світоглядом на правосвідомість й поведінку його клієнтів з буденним й особистісним типами світогляду, схильних до правового нігілізму й правових маніпуляцій;

- обґрунтовано можливість підходу до нотаріуса як особистості, яку формує не лише неухильне виконання закону, а й схильність до нотування своїх душевних переживань в усній або письмовій формі, що робить нотаріуса не лише професійною, а й людською особистістю. Проаналізовано феномен нотаріуса як важливого суб'єкта в бутті сучасного суспільства, який здатен формувати законодавчо визначену правосвідомість і гуманістичність цього суспільства;

Уточнено:

- головні завдання, які ставить Закон перед сучасною системою нотаріату загалом і кожним нотаріусом, зокрема. Виявлено змістовні характеристики атрибутивних ознак Закону в його суспільному значенні в контексті діяльності сучасного нотаріуса (правозастосування, систематизації, правореалізації, усунення колізій норми права);

- бачення нотаріуса як людини, яка у своїй мотиваційній діяльності постійно перебуває в екзистенціальній ситуації вибору між прагматичними й маніпуляційними, морально-етичними й правовими спонуканнями як належними для суспільства;

- критичне й гуманістичне ставлення сучасного нотаріуса з філософським світоглядом до потреби змін в діючому законодавстві, що постійно виникає при спілкуванні з клієнтами, які досить часто висловлюють свою незгоду з його вимогами;

- усвідомлено рівень можливостей для формування правової свідомості в українському суспільстві через донесення встановлених та санкціонованих державою норм права для усіх верств суспільства у процесі здійснення нотаріальної діяльності, подолання правового нігілізму через проявлення законності правових ідей у своїх діях при безпосередньому практичному застосуванні.

- виявлено, що при здійсненні нотаріальних операцій державні нотаріуси не несуть такої соціальної відповідальності, як приватні. Це покладає на приватних нотаріусів особливу місію у формуванні громадянського суспільства в органічній єдності з правовою державою. На цій основі показано, що підвищення кількості й якості приватних нотаріусів в українському соціокультурному просторі сприяє подоланню суспільної інфантильності, актуалізує відповідальне громадянство й демократичні тенденції в Україні в умовах загроз і викликів глобалізованого світу. Це зближує нашу країну з європейською цивілізаційною спільнотою, що особливо актуально в умовах війни та повоєнного відновлення.

Набули подальшого розвитку:

- уявлення про суспільну значущість нотаріальної спільноти в якості активного провідника правосвідомості та суб'єкта сучасного громадянського суспільства й правової держави;

- розуміння необхідності поглибленого вивчення нотаріусами історико-філософської спадщини й сучасної філософії не лише під час отримання освіти, але й в процесі професійної діяльності, оскільки право є органічною частиною філософії, без якої воно виглядає суто нормативним й почасти догматичним;

- підходи щодо правового змісту поняття гендеру та усвідомлення його специфіки в професії нотаріуса. Доведено, що нотаріус не є позастатевим суб'єктом; це жива людина чоловічої або жіночої статі, яка при цьому на екзистенціальному рівні піднімається над статтю і набуває духовно-душевної цілісності особистості. Це робить нотаріуса продуктивним і відповідальним професіоналом, і водночас гуманістичною людиною.

2.2. Запитання до дисертантки Манойло Н.Г. та відповіді на них:

Доктор філософських наук, професор, завідуючий кафедрою ЮНЕСКО з наукової освіти Свириденко Д.Б.:

Шановна Наталія Григорівна, в роботі Ви акцентуєте увагу на тому, що головною концепцією походження філософії є міфогенна. Аргументуйте свою точку зору та в чому її суть?

Манойло Н.Г. Дякую за важливе запитання.

Визначення сутності людини як природно-соціальної істоти потребує розуміння того, як вона проявляє себе в процесі її життєдіяльності. Такий аналіз

потрібний, оскільки однією з концепцій походження філософії є міфогенна. То ж вона, закликаючи людину до самопізнання, одночасно формується як філософія людини. Філософська антропологія як метаантропологія обрана нами як методологія аналізу феномена людини і суспільства, для яких нотаріально-правова свідомість є, як ми вище виразились, ядром, центром кристалізації різноманітного в щось цілісне, Єдине. Тим більше, що сучасна людина, залежачи від інших людей та складаючи разом із ними суспільство, фактично перебуває в такій самій позиції, як і людина міфологічна. Адже всі люди не тільки родом із дитинства, але і з міфологічної свідомості. Як це позначається на феномені людини-нотаріуса і сутності суспільного прошарку, який вони складають, буде розглянуто в наступному підрозділі.

З огляду на зазначене, вважаю слушним було твердження А. Шопенгауера відносно того, що уява як об'єктивна реальність свідомості людини для неї самої, здатна пробудити в ній самосвідомість на рівні філософського розуміння. Проте не в понятійній формі, а в тій, яку формує допізнавальне буденне життя, для якого звично співставляти образи уяви із предметно-речовим буттям. Звідси його аксіоматичне кредо: «Ти з себе повинен зрозуміти природу, а не себе з природи. Це мій революційний принцип». Звідси й формулювання завдання, властивого буденному рівню людського буття: «Всю мою філософію можна сформулювати в одному виразі: світ – це самопізнання волі».

Доктор філософських наук, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Терепищій С.О.:

Шановна Наталія Григорівно, скажіть, будь ласка, яким чином, на Вашу думку, поєднуються в системі права та безпосередньо у діяльності правника такі філософські категорії як розум, воля і любов?

Манойло Н.Г. Дякую за важливе запитання.

Будь-яка державна інституція чи громадська суспільна організація спроможна ефективно виконувати свої функції лише в тому випадку, якщо люди як їх виконавці будуть свідомі сутності не лише змісту самих функцій, з якими вони знайомляться зовнішнім чином, але й бути їх провідниками не згідно інструкцій, а згідно властивих їм самим особистісних ціннісних орієнтацій. Оскільки право є мірилом і критерієм справедливості, людина, обираючи професію юриста загалом, нотаріуса, зокрема, має відчувати в собі її вроджену сутність, підтверджену феноменом імпресингу. Будучи природним, а не штучним, він об'єктивно не має егоцентричного спрямування. В цьому полягає головна складність професії нотаріуса, адже офіційне правове зобов'язання відносно будь-якої людини виходить не з індивідуального, а загально-суспільного зобов'язання, яке далеко не завжди є об'єктивним.

Виходячи з того, що загально-родовими атрибутами істинно людського в людині є розум, воля і любов, для правників, як носіїв філософського рівня свідомості, вони мають бути властиві. Релігійна філософія, будучи народжена античною філософією й самими філософами в певний історичний час, фактично освячує Розум як основу Буття, закликаючи людину до знаходження його в собі самій. Заклик любити ближнього свого як себе самого означає, що в кожній людині ближнім до неї самої в ній самій є властиві їй здібності, схильності, інтереси, таланти і т. п., які вона, бажаючи підняти над собою самою біологічною, здатна відкрити й реалізувати. Звідси ціннісні мотивації нотаріуса як правника формують не стільки інструктивні зобов'язання, скільки: а) любов до пізнання, яка спонукає до його розвитку на користь людей; б) розум як основа діяльності згідно правових законів, адже розум і закон – суть однопорядкові поняття; в) воля, органічно поєднана з любов'ю і розумом в зазначених ознаках.

Право тісно пов'язане зі свободою волі, яка на пряму залежить від сили характеру, екзистенціального типу людини, властивого їй типу особистості. При формуванні розумної волі це конче потрібно враховувати не лише на індивідуальному, але й на колективно-груповому рівні. Спільними мають бути не лише інструктивні вимоги, але й природні схильності, оскільки це суттєво підсилює цілеспрямовану розумно-вольову суб'єктність, яка у нотаріальній спільноті має статус правосуб'єктності як основи утвердження справедливості.

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Вашкевич В. М.

Наталія Григорівно, в Вашій роботі використано такі теоретичні поняття як «юридичне значення» та «юридична вірогідність» в діяльності нотаріуса. Що Ви вкладаєте в зміст даних дефініцій?

Манойло Н.Г. Дякую за важливе запитання.

Практична правочинність досягається наявністю у суб'єктів нотаріальної діяльності високого рівня філософсько-правових знань і відповідної їм культури поведінки. Адже зміст соціальної філософії та філософської антропології в викладі природознавчими дисциплінами не тотожний змісту, який відкриває в ній філософія. При підготовці студентів до діяльності у сфері суспільно-правових відносин вся система навчальних дисциплін має бути заснована на принципі єдності природо- і людинознавства. Воля розуму в природі – це її закони. Культура, яку демонструє людині еволюція природи, це постійний процес вдосконалення форм її буття від простих до складних. Людина, будучи природно-соціальною істотою, вивчаючи природну еволюцію, має усвідомлювати, що такі процеси відбуваються і в ній самій. Якщо обробка організму з віком відбувається сама собою, то потреба в необхідності обробляти буденну свідомість сама по собі не з'являється.

Поняття, які містяться в багатьох статтях Закону України «Про нотаріат», потребують не інструктивного, а методологічно-суб'єктного визначення. Звідси парадокс: при здійсненні нотаріальних операцій, державні нотаріуси не несуть самостійної відповідальності, що фактично знімає з них суб'єктний статус. Натомість, приватні нотаріуси несуть відповідальність. Тому ми вважали за необхідне надати визначення основним поняттям. Юридичне значення – вмотивована об'єктивними знаннями про справедливість оцінка факту, яка задовольняє обидві сторони правового процесу. Юридична вірогідність – факт, що потенційно підлягає правовій оцінці на підставі підтвердження властивого йому юридичного значення, або ж, навпаки, не підлягає. Таке визначення враховує і значення терміну потенційно на противагу актуально. В такій взаємодії можна говорити про вірогідність.

Доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Кочубей Н.В.

Наталія Григорівна, яким чином співвідносяться в діяльності нотаріуса етика й мораль?

Манойло Н.Г. Дякую за цікаве запитання.

У співвідношенні загального як атрибуту морально належного та індивідуального як вродженого, домінуючою є вроджена протилежність. Проте належне постійно нагадує людині про свою *присутність* тим, що обпікає, тисне, обтяжує, ущільнює, нагадує про шкоду суто природного. Для певної категорії людей ці дві діалектичні протилежності постійно змінюють свою домінуючу позицію, наслідком чого є певні прозріння. Переважна ж більшість людей у своїх домінуючих проявах залишається на рівні буденного буття. Що не можна вважати чимось таким, що суперечить їх соціальній позиції. Отже, заклик до вдосконалення не означає, що він має неодмінно виконуватись прискореними темпами, оскільки від цього страждає здоров'я людини, яке в правових демократичних суспільствах оголошується найвищою соціальною цінністю.

Міркування щодо співвідношення етики й моралі й навпаки зумовлені тим, що діяльність нотаріусів жорстко визначена вимогами професійної етики, яка фактично ігнорує етичну складову в її індивідуальному прояві. Тобто, фактично йдеться про моралізаторство в його зобов'язуючому вигляді без врахування того, що загальне завжди специфічним особливим чином діє в індивідуальному як захисний закон, який потрібно відкрити для надання йому соціокультурного спрямування. Без цього мораль це справді «безсилля в дії».

Ціннісні установки за своєю суттю є внутрішніми спонуканнями, сформованими еволюцією природних процесів, суть якої в тому, щоб все, що отримало своєрідне природне право на появу, мало перспективу для самореалізації.

Перспектива може здійснитись, якщо людина відчує в собі цю еволюційну допомогу та усвідомлено зробить свій вибір шляхом, який вказує їй внутрішнє устремління, а не зовнішні вимоги. Кодекси честі, згідно яких мають діяти різні суспільні об'єднання, не гарантують того, що люди, які їх утворюють, діють саме так. Для цього потрібно пройти власний шлях до тих настанов.

Співвідношення нормативного етико-правового змісту в його державно-примусовому виконанні не є ефективним з різних причин. Головною можна вважати ту, що виключно нормативне зобов'язання порушує свободу вибору людини. Особливо ж тієї, яка свідомо обрала для себе професію, в основі якої якраз і є право на свободу волі в її розумному спрямуванні. Адже професія юриста здобувається тривалим перебуванням в просторі знань про справедливість як основу правосвідомості. Крім того, в більшості випадків це внутрішнє душевне спонукання на усвідомлене її розуміння. Це ситуація, яку можна описати в категоріях виклик-і-відгук: душа кличе людину до спорідненого з її викликами відгуку.

Критичний аналіз вимог до нотаріусів має свої підстави в тому плані, що нормативні вимоги до їх професійної етики фактично не демонструють довіри до них з боку державного органу. Адже якщо людина обрала для себе професію правника, в даному випадку нотаріуса як гаранта посвідчення необхідності діяти згідно правового законодавства, то це означає, що вона апріорі поважає свою професію за внутрішнім морально-етичним покликом. Звідси й відповідна культура поведінки, способу мислення, відношення до людей, держави загалом. Що не означає, нібито наявність нормативно-зобов'язуючих документів непотрібна. Але вони мають виходити з того, що пропоновані принципи вже наявні у сфері світоглядно-мотиваційної свідомості нотаріусів.

Доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Семенюк Н.В.

Наталія Григорівна, скажіть, в чому, на Вашу думку, полягає філософсько-гуманістичне визначення поняття людини в статусі нотаріуса?

Манойло Н. Г.: Філософсько-гуманістичне визначення поняття людини в статусі нотаріуса наступне. Нотаріус – людина з властивою їй невід'ємною мотиваційно-поведінковою атрибутивною ознакою, якою є почуття справедливості в усьому тому, що стосується як неї самої, так і інших людей. Саме це почуття формує правосвідомість, на основі якого утверджується нормативне право як засіб посвідчувати те, що є справедливим. Як і підстави для сумніву, чи насправді діючі правові норми продовжують бути справедливими при зміні обставин. У таких граничних екзистенціальних умовах постійно перебуває нотаріус у своєму професійному бутті. Це дозволяє йому бути активним суб'єктом у своїх роздумах щодо необхідності вдосконалення законодавства не лише з боку законодавчого

органу держави, але і з боку громадян, які отримують такі можливості, об'єднуючись у громадські організації зі статусом юридичних осіб громадянського суспільства.

Головуючий: Чи є ще запитання до здобувачки? (Немає). Дякуємо за відповіді.

3. ВИСТУПИЛИ:

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства Українського державного університету імені Михайла Драгоманова Крилова С. А.

Актуальність теми дослідження в тому, що в даній роботі представлена спроба проаналізувати нотаріуса не просто як спеціаліста і функцію в системі права, а й як живу людину й особистість з її почуттями, світоглядом, громадянською позицією. Це закладає важливу проблему дисертації. З одного боку, нотаріус повинен бути носієм безпристрасного об'єктивного розуму, а з іншого – людиною, яка здатна до інтуїтивного осягнення відносин, виявлення відчуття екзистенціальної взаємодії та симпатії.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Дослідниця звернулася до положень представників німецької класичної філософії, зокрема І. Канта і Г.В.Ф. Гегеля, так і до ідей А. Шопенгауера і Ф. Ніцше. Це дало можливість усвідомити необхідність й можливість розгортання енергії особистості до розумно-вольового способу діяльності нотаріуса. Авторка спи ралась на класичні досягнення О. Конта, Г. Спенсера, М. Вебера, П. Сорокіна, З. Фрейда, К.Г. Юнга, Е. Берна, Г. Лебона та ін. Також було використано дослідження К. Лоренца про залежність людської поведінки від вроджених властивостей характеру, серед яких гнучкість, стійкість та енергія, необхідні для відповідальної моралі, ідеї Е. Морена з його визначенням людини в якості homo sapiens est homo demens та необхідності виводити культуру суспільства із природи, представленої як постійний процес ускладнення її організації, підходи В. Ефроїмсона з його розумінням ролі генетичного складу людини в формуванні її етичних і естетичних цінностей дозволили формувати продуктивний образ сучасного нотаріуса.

Аналіз робіт указаних авторів показав, що осмислення екзистенціальних і соціокультурних підстав нотаріальної діяльності має місце в науковій літературі, спеціального соціально-філософсько дослідження феномену нотаріуса в бутті сучасного суспільства. Це актуалізує необхідність даного дослідження.

Наукова новизна полягає в тому, що нотаріус і нотаріальна спільнота є фактором становлення й розвитку сучасної української держави в напрямку набуття

нею статусу демократично-правової, спрямованої на сталий соціальний розвиток суспільства, що спрямовує нашу державу й суспільство до гуманістичної суб'єктності, яка означає включення України в європейську спільноту рівноправним членом.

Авторка вперше обґрунтувала можливість підходу до нотаріуса як до особистості, яку формує не лише неухильне виконання закону, а й схильність до нотування своїх душевних переживань в усній або письмовій мовній формі, що робить нотаріуса не лише професійним, а й людяним.

Влучно було визначення основних морально-етичних понять з огляду на їх підпорядкованість правовому розумінню справедливості, що містяться в кодексі латинського нотаріату: поняття честь, правда, закон, справедливість, гідність. Також вдало висвітлено специфіку основних світоглядно-мотиваційних характеристик нотаріуса в екзистенціальних вимірах буття, - буденному, граничному та метаграничному.

В координатах метаантропології дослідниця усвідомила перспективи утвердження можливостей життєдіяльності нотаріуса на межі граничного й метаграничного вимірів буття й, відповідно, його впливу на поведінку й світогляд носія буденного рівня, схильного до правового нігілізму.

Важливим були міркування авторки щодо виключно правового змісту поняття гендеру в його застосуванні до професії нотаріуса. Доведено, що нотаріус не є поза статевим суб'єктом, - це жива людина чоловічої або жіночої статі, яка при цьому на екзистенціальному рівні піднімається над статтю і набуває духовно-душевну цілісність особистості. Це робить нотаріуса продуктивним й відповідальним професіоналом й, одночасно, гуманістичною людиною.

Теоретичне та практичне значення. Результати дослідження можуть бути корисними не лише для філософів, психологів, а й для юристів-теоретиків та практиків. Виникає можливість плідно застосувати методологію метаантропології в професійній діяльності спеціалістів з гуманітарних дисциплін. Також на основі дисертації можна створити курс лекцій та спецкурсів з юридичної антропології та антропології права.

Особистий внесок здобувача. Докторська дисертація написана без співавторів. Положення наукової новизни і висновки отримані дослідницею самостійно. Публікації за темою дисертації, зроблені одноосібно. Робота актуальна, новаторська та креативна.

Апробація. Результати докторської дисертації апробовані на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, симпозіумах, круглих столах, аспірантських методологічних семінарах. Авторка постійно виступала з концепцією роботи на методологічному семінарі «Філософська антропологія як метаантропологія» в Інституті філософії НАНУ ім. Г.С. Сковороди.

Повнота викладення результатів дослідження в опублікованих роботах. У дисертантки є необхідна кількість наукових публікацій, що висвітлюють основні ідеї і висновки дослідження не лише у фахових журналах категорії В, а й в журналах категорії А, а також в збірниках всеукраїнських та міжнародних конференцій. Таким чином, результати всіх розділів дисертаційної роботи мають відображення в достатній кількості статей, що свідчить про належну апробацію на високому рівні.

Оцінка змісту дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, п'ятнадцяти підрозділів, висновків до розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 404 сторінки. У вступі дано обґрунтування актуальності теми, мета та завдання дослідження, а також наукова новизна і практичне значення отриманих результатів.

В першому розділі «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ» дається аналіз суті проблеми та її осмислення в історії філософії, понятійний апарат проблеми, окреслюється методологія дослідження.

В другому розділі «ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ НОТАРІУСА В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИХ ВИМІРАХ БУТТЯ І СВИТОГЛЯДУ» розглядається вплив різних типів світогляду на діяльність нотаріуса, виявляються особливості формування міфологічного, релігійного та філософського типів світогляду, визначається вплив світоглядних домінант буденного буття на діяльність нотаріуса, аналізується світоглядно-методологічна свідомість нотаріуса в граничному та метаграничному вимірах буття. Також усвідомлюється філософський світогляд в контексті метаграничного виміру буття особистості нотаріуса.

В третьому розділі «МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ТА ПРОФЕСІЙНИЙ ЗМІСТ ПРАВОСВІДОМОСТІ Й ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІУСА» визначається співвідношення морального й етичного як зміст правосвідомості і коло ціннісних проблем в контексті професійної етики нотаріуса, суб'єктні можливості нотаріусів у процесі формування суспільства громадянсько-правового типу, нотаріус як суб'єкт нотаріально-правової діяльності.

В четвертому розділі «НОТАРІАЛЬНА СПІЛЬНОТА У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ» досліджено феномен нотаріусу і нотаріату як правового феномену суспільства, як специфічного феномену державного управління, нотаріус і нотаріат як соціокультурний феномен, а також культура як обробіток, догляд, освіта, виховання, розвиток, спосіб життя, феномен нотаріальної спільноти в якості провідної право-суб'єктної верстви суспільства.

В п'ятому розділі «ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ ПРОФЕСІЙНОГО БУТТЯ ОСОБИСТОСТІ НОТАРІУСА» охарактеризовано гендер як специфічна філософія статі та його прояви в особистості нотаріуса, нотаріус як соціокультурна гендерна єдність чоловічості й жіночності.

Список літератури є багатогранним, має багато вітчизняних і зарубіжних джерел.

Отже, подана дисертація свідчить про самостійність і креативність дисертантки, її вміння аналізувати та усвідомлювати проблему, бути готовою її розв'язувати за допомогою філософських методологій, які є актуальними та плідними в сучасній філософії.

За актуальністю, новизною отриманих результатів, опублікованих публікацій, обґрунтованістю висновків дисертаційна робота МАНОЙЛО НАТАЛІЇ ГРИГОРІВНИ «Феномен нотаріуса бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)», є завершеною науковою працею, має всі необхідні ознаки дослідницької роботи, на основі якої може бути присуджений науковий ступінь доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 «соціальна філософія та філософія історії».

ВИСНОВОК

рецензентів

доктора філософських наук, професора, Вашкевича Віктора Миколайовича, доктора філософських наук, професора Кочубей Наталії Василівни, доктора філософських наук, професора Семенюк Наталії Вікторівни, про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Маноїло Наталії Григорівни «Феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)».

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Вашкевич В.М.

Актуальність теми дисертації зумовлена тим, що буденне буття людини, що продукує буденну свідомість й буденний світогляд, досить консервативне, воно тяжіє до незмінності, усталеності, до збереження традицій і звичаїв, а тому чинить спротив всіляким новаціям, змінюючись лише на рівні нових термінів і гасел. В часи проголошення Незалежності України здавалося, що всі розуміють це. Проте швидко спрямувати буття, свідомість, світогляд громадян до змін, які формували б правову державу було просто неможливо. Адже уявлення про правову державу були викривлені як у тих, хто справді мріяв про незалежну українську державу, так і в тих, хто мріяв зберегти свою владу в ній – у перших домінував утопізм, у других – цинізм. Освіченість не тотожна розумності. Ерудиція не завжди існує в розумній формі. Це зі всією очевидністю проявляється впродовж усього вже понад тридцятилітнього часу існування держави. Не випадково К. Ясперс ввів поняття «вісьового часу». Суть його в тому, що, попри всі науково-технологічні досягнення людства, досить значна, якщо не переважна, його частина все ще визначає свою

мотиваційну свідомість архетиповими міфо-релігійними домінантами поведінки, закладеними в кожній людині з дитинства.

Сучасне українське суспільство, напрямок якого визначений Конституцією як інтеграція з євроатлантичною цивілізаційною спільнотою, потребує формування політико-правової свідомості в її дієво-практичній й гуманістичній площині. Саме така якість свідомості здатна трансформувати мешканця країни у громадянина, свідомого того, що правові свободи, прописані в законодавчих актах, не реалізуються самі собою. Так мислить патерналістська свідомість, а не громадянська. Громадянин – це не просто людина з 16-річного (чи будь-якого іншого) віку, а суб'єкт правових зобов'язань. Тобто, слід формувати у людей, особливо тих, хто активно включається у сфери політичної, промислово-виробничої, духовно-культурної діяльності, розуміння права як практики зобов'язуючого права на свободи, визначені властивими кожному внутрішніми душевними схильностями.

Підставою для такого розуміння права є той факт, що будь-який вид діяльності людини потребує її нотаріального затвердження. Лише в такому разі вона стає легітимною. Такій правовій легітимації самосвідомості максимально сприяє суспільний прошарок, який складають нотаріуси.

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначена обранням нами об'єктом, яким є нотаріус і нотаріальна спільнота як суб'єкт становлення й розвитку сучасної української держави в напрямку набуття нею статусу демократично-правової, спрямованої на сталий соціальний розвиток суспільства. Основні пункти новизни

Уперше:

- обґрунтовано необхідність нового методологічного підходу – метаантропології правосвідомості, який дозволяє ефективно досліджувати буття суб'єктів правових відносин у суспільстві, враховуючи їх світоглядні й екзистенціальні особливості і, по суті, стає новим дослідницьким напрямом на стику соціальної філософії, філософської антропології й філософії права;

- в координатах підходу метаантропології правосвідомості висвітлено специфіку й основні світоглядно-мотиваційні характеристики нотаріуса в соціокультурних та екзистенціальних вимірах буття, визначених змістом тріади метаантропології – буденному, граничному, метаграничному і відповідних їм типах світогляду;

- показано, що в буденному бутті суб'єкт нотаріальної діяльності має несамостійний, некритичний, нетворчий світогляд, що звужує його правосвідомість, роблячи її абстрактною і догматичною. В граничному бутті розвивається особистісний світогляд, для якого характерними є критичність, самостійний і творчий характер; за наявності моральних принципів це робить нотаріуса більш продуктивним, відсторонення же від моральних принципів здатне активізувати його

деструктивність, що деформує основи правосвідомості. Метаграницне буття суб'єкта нотаріальної діяльності спрямовує нотаріуса бачити в своєму клієнті не об'єкта впливу, а суб'єкта взаємодії, що сприяє максимальному розвитку правосвідомості в контексті філософського світогляду – самостійного, критичного, творчого, системного й гуманістичного;

- в координатах метаантропології загалом й метаантропології правосвідомості зокрема осмислено перспективи конструктивного впливу нотаріуса з філософським світоглядом на правосвідомість й поведінку його клієнтів з буденним й особистісним типами світогляду, схильних до правового нігілізму й правових маніпуляцій;

- обґрунтовано можливість підходу до нотаріуса як особистості, яку формує не лише неухильне виконання закону, а й схильність до нотування своїх душевних переживань в усній або письмовій мовній формі, що робить нотаріуса не лише професійною, а й людиною особистістю. Проаналізовано феномен нотаріуса як важливого суб'єкта в бутті сучасного суспільства, який здатен формувати законодавчо визначену правосвідомість і гуманістичність цього суспільства;

Уточнено:

- головні завдання, які ставить Закон перед сучасною системою нотаріату загалом і кожним нотаріусом, зокрема. Виявлено змістовні характеристики атрибутивних ознак Закону в його суспільному значенні в контексті діяльності сучасного нотаріуса (правозастосування, систематизації, правореалізації, усунення колізій норма права);

- бачення нотаріусу як людини, яка у своїй мотиваційній діяльності постійно перебуває в екзистенціальній ситуації вибору між прагматичними й маніпуляційними та морально-етичними й правовими спонуканнями як належними для суспільства;

- критичне й гуманістичне ставлення сучасного нотаріуса з філософським світоглядом до потреби змін в діючому законодавстві, що постійно виникає при спілкуванні з клієнтами, які досить часто висловлюють свою незгоду з його вимогами;

- усвідомлено рівень можливостей для формування правової свідомості в українському суспільстві через донесення встановлених та санкціонованих державою норм права до всіх верств суспільства в процесі здійснення нотаріальної діяльності, подання правового нігілізму через проявлення законності правових ідей в своїх діях при безпосередньому практичному застосуванні.

- виявлено, що при здійсненні нотаріальних операцій державні нотаріуси не несуть такої відповідальності, як приватні. Це покладає на приватних нотаріусів особливу місію у формуванні громадянського суспільства в органічній єдності з правовою державою. На цій основі показано, що підвищення кількості і якості

приватних нотаріусів в українському соціокультурному просторі сприяє подоланню суспільної інфантильності, актуалізує демократичні тенденції в Україні, що зближує її з європейською цивілізаційною спільнотою.

Набули подальшого розвитку:

- уявлення про суспільну значущість нотаріальної спільноти в якості активного провідника правосвідомості та суб'єкта сучасного громадянського суспільства й правової держави;

- розуміння необхідності поглибленого вивчення нотаріусами історико-філософської спадщини й сучасної філософії не лише під час отримання освіти, але й під час професійної діяльності, оскільки право є органічною частиною філософії, без якої воно виглядає суто нормативним й почасти догматичним;

- підходи щодо правового змісту поняття гендеру та усвідомлення його специфіки в професії нотаріуса. Доведено, що нотаріус не є позастатевим суб'єктом; це жива людина чоловічої або жіночої статі, яка при цьому на екзистенціальному рівні піднімається над статтю і набуває духовно-душевно цілісність особистості. Це робить нотаріуса продуктивним й відповідальним професіоналом й, одночасно, гуманістичною людиною.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні та практичні положення, методологічні надбання та висновки можуть бути використані як в філософській антропології, соціальній філософії, філософії культури, етиці, так і в інших сферах.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретико-методологічні положення, новизна та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Історико-філософського факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова та кафедри культурології та філософської антропології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлені в 28 одноосібних авторських публікаціях: одна – монографія; 11 – фахових статей в наукових журналах категорії «Б»; 6 – міжнародний публікацій (Республіка Польща, Республіка Латвія); 3 – наукові публікації опубліковані в закордонних журналах, які індексуються в науково-метричній базі Web of Science; 7 – у збірниках матеріалів міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях викладачів, докторантів та аспірантів.

Оцінка змісту дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, шістнадцяти підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Обсяг дисертації – 404 сторінки.

Дисертація Манойло Наталії Григорівни «Феномен нотаріуса бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)» є ґрунтовним,

новим і завершеним науковим дослідженням та відповідає сучасним вимогам і може бути подана до захисту в спеціалізованій вченій раді Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Доктор філософських наук, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Кочубей Н.В.

Актуальність теми дослідження. Конституція України у статті 1 декларує те, що наша держава «є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова». Цілком очевидно, що Україна як держава, яка виникла внаслідок розпаду Радянського Союзу, не могла відразу ж набути перерахованих ознак. Адже попередня держава насправді не була ані демократичною, ані правовою, ані соціально орієнтованою. Це була партократична держава, в якій монопольно правила єдина партія, що нібито адекватно виражала інтереси всіх без виключення її мешканців. Свідомість людей тоталітарного й авторитарного суспільства СРСР формувалась зовсім не як наслідок долучення до духовних досягнень, вироблених історією людства зокрема й у сфері політико-правового розвитку. Якраз навпаки: ці досягнення, з одного боку, не долучались до системи освіти, з іншого, ті, які вивчались, були викривлені вузько партійними інтересами як нібито інтересами пригноблених класів, фактично – одного класу. Крім цього, вони подавались в такій інтерпретації, яка була зрозумілою для буденного рівня свідомості. Остання ж, як відомо, попри всі зусилля системи освіти, не здатна піднятися понятійного рівня розуміння як рівня, абстрагованого від усієї універсальної в своїй різноманітності історії розвитку як людства в цілому, так і окремої людини, базисом для якої є безпосередня, а не опосередкована, дійсність.

Мета дослідження – розгляд нотаріуса й нотаріальної спільноти як феномена, який високим рівнем своєї правової культури демонструє окремій людині і суспільству в цілому сутність законодавчої основи суспільства й необхідність його дотримання й розвитку.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Використовуються основоположення сучасної філософської антропології та її новітнього варіанту, визначеного як метаантропологія. Це дало можливість розглянути феномен нотаріуса й нотаріальної діяльності в зазначених координатах їх індивідуального й суспільного буття. Тривимірний підхід останньої дозволив розкрити екзистенціальні стани свідомості нотаріуса, які супроводжують його повсякденну діяльність і спонукають не лише до поглиблення професійних знань, але й до вироблення потреби в активній суспільній діяльності, спрямованій на підвищення рівня правосвідомості суспільства.

В аналізі змістовних характеристик трьох рівнів буття нами був використаний світоглядний підхід, згідно якого на буденному рівні домінує

міфологічна мотивація діяльності, на граничному філософсько-релігійна в тому значенні, який визначений святістю ціннісних суспільних орієнтацій, на метаграничному – філософський, в основі якого здатність до трансцендентного бачення й розуміння призначення людини.

Виходячи з методологічного статусу наукових понять, серйозна увага приділялась як їх визначенню, так і розкриттю їх лексико-семантичного й герменевтичного змісту.

Всі відзначені методологічні підходи реалізувались на основі загальнонаукових методів пізнання, серед яких аналіз текстів, що мають безпосереднє відношення до висвітлення поставлених у плані дослідження завдань, та їх синтез в авторському тексті. При цьому дотримувались вимоги філософської методології пізнання, заснованої на принципах єдності історичного й логічного та сходження від абстрактного до конкретного у вигляді певної теоретичної побудови цілісного відображення об'єкта дослідження. Щодо форм пізнання, то використовувались певні гіпотези, які, посилаючись на проаналізовану літературу й власну інтуїцію, знаходили свою аргументацію в ній.

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначена обраним нами об'єктом, яким є нотаріус і нотаріальна спільнота як суб'єкт становлення й розвитку сучасної української держави в напрямку набуття нею статусу демократично-правової, спрямованої на сталий соціальний розвиток суспільства.

Основні положення новизни.

Уперше:

- обґрунтовується можливість підходу до людини як нотаріуса, оскільки її формує непереборна схильність до нотування своїх душевних переживань в усній або письмовій мовній формі;

- аналізується феномен нотаріуса як важливий складовий елемент в бутті сучасної людини й суспільства під кутом зору формування їх законодавчо визначеної правосвідомості;

Уточнено:

- бачення нотаріусу як людини, яка у своїй мотиваційній діяльності постійно перебуває в екзистенціальній ситуації вибору між прагматичними й маніпуляційними, морально-етичними й правовими спонуканнями як належними для суспільства;

- критичне й гуманістичне ставлення сучасного нотаріуса з філософським світоглядом до потреби змін в діючому законодавстві, що постійно виникає при спілкуванні з клієнтами, які досить часто висловлюють свою незгоду з його вимогами;

Набули подальшого розвитку:

- перспективи утвердження можливостей життєдіяльності нотаріуса на межі граничного й метаграничного рівнів буття й, відповідно, його впливу на якісні характеристики буденного рівня, схильного до правового нігілізму;
- міркування щодо виключно правового змісту поняття гендеру в його застосуванні до професії нотаріуса.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні та практичні положення, методологічні надбання та висновки можуть бути використані як в філософській антропології, соціальній філософії, філософії культури, етиці, так і в інших сферах.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретико-методологічні положення, новизна та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлені в 28 одноосібних авторських публікаціях: одна – монографія; 11 – фахових статей в наукових журналах категорії «Б»; 6 – міжнародний публікацій (Республіка Польща, Республіка Латвія); 3 – наукові публікації опубліковані в закордонних журналах, які індексуються в науково-метричній базі Web of Science; 7 – у збірниках матеріалів міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях викладачів, докторантів та аспірантів.

Оцінка змісту дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, п'ятнадцяти підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Обсяг дисертації – 404 сторінки.

Дисертантка спирається на роботи українських авторів та розкриває предмет дослідження саме в контексті вітчизняних досліджень. Вдало підібрана методологія дослідження, завдяки якій з'являється новизна. Робота побудована логічно та аргументовано, має обґрунтовані висновки.

Дисертаційна робота Манойло Н.Г. характеризує дослідницю як глибокого фахівця, який обізнаний у філософській науковій літературі, вдало застосовує класичні та новітні методології до предмету свого дослідження, має цілісний філософський світогляд. Вирішення проблем ґрунтується на науковій основі та містить емпіричний досвід самої дисертантки.

Дисертація Манойло Наталії Григорівни «Феномен нотаріуса бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)» є завершеною науковою працею та відповідає сучасним вимогам і може бути рекомендована в спеціалізованій вченій раді Українського державного університету імені Михайла Драгоманова та захисту.

Доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Семенюк Н.В.

Актуальність теми дисертації зумовлена її надзвичайною важливістю та необхідністю. Нотаріуси - це особистості, які розуміють, що таке людина як суверен власної розумної волі; що таке правова держава як інститут управління розумно-вольовими інтенціями людини; що таке її залежність і незалежність по відношенню до держави та інших людей; що означає соціально-правова спрямованість як самої держави, так і людей у своїх різноманітних взаємодіях і взаємозв'язках. Звичайно, що означений рівень соціально-правової самосвідомості нотаріусів як суспільного прошарку, не властивий всім його членам. Але всі поняття наук, особливо ж суспільних, за визначенням М. Вебера, є нічим іншим, як «ідеальними типами». Проте людина в такому ж понятійному статусі не є просто фізіологічним індивідом. Її покликання в тому, щоб йти шляхом подолання так званого «зоологічного індивідуалізму» на користь формування себе як вільної особистості.

Ознайомившись з дисертацією можна стверджувати, що в даному дослідженні представлена спроба проаналізувати нотаріуса не просто як спеціаліста її функцію в системі права, а й живу людину й особистість з її почуттями, світоглядом, громадянською позицією. Це закладає важливу проблему дисертації. З одного боку, нотаріус повинен бути носієм безпристрасного об'єктивного розуму, а з іншого – людиною, яка здатна до інтуїтивного осягнення відносин, виявлення відчуття екзистенціальної взаємодії та симпатії. Розв'язання даної суперечності складає теоретичну основу роботи і відкриває її практичні перспективи.

Наукова новизна дисертаційного дослідження дисертаційного дослідження полягає в доведенні того, що нотаріус і нотаріальна спільнота є фактором становлення й розвитку сучасної української держави в напрямку набуття нею статусу демократично-правової, що прагне до сталого соціального розвитку суспільства. Це спрямовує наше суспільство до гуманістичної суб'єктності, яка означає включення України в європейську спільноту рівноправним членом.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні та практичні положення, методологічні надбання та висновки можуть бути використані під час викладання в закладах вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретико-методологічні положення, новизна та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, на наукових конференціях, семінарах і симпозіумах.

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлені в 28 одноосібних авторських публікаціях: одна – монографія; 11 – фахових статей в наукових журналах категорії «Б»; 6 – міжнародний публікацій (Республіка Польща,

Республіка Латвія); 3 – наукові публікації опубліковані в закордонних журналах, які індексуються в науково-метричній базі Web of Science; 7 – у збірниках матеріалів міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях викладачів, докторантів та аспірантів.

Оцінка змісту дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, п'ятнадцяти підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Обсяг дисертації – 404 сторінки.

Дисертація Манойло Наталії Григорівни «Феномен нотаріуса бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)» відповідає сучасним вимогам, є завершеною науковою працею і може бути подана до захисту у відповідній спеціалізованій вченій раді Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

4. УХВАЛИЛИ:

Наукову доповідь Манойло Н.Г., у якій висвітлено основні наукові результати дисертаційної роботи, взяти до уваги.

Прийняти такі **ВИСНОВКИ** щодо дисертаційної роботи Манойло Наталії Григорівни «Феномен нотаріуса бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)».

4.1. Актуальність теми дослідження. Дане дослідження присвячене розгляду соціокультурних й екзистенціальних вимірів діяльності нотаріуса як одного з найважливіших суб'єктів правової кристалізації суспільства. Навіть людина, яка є носієм свавільної волі, звертаючись до нотаріуса, усвідомлює необхідність розумно-вольового способу існування себе самої, всіх інших людей, держави, суспільства і людства в цілому.

Конституція України у статті 1 декларує те, що наша держава «є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова». Цілком очевидно, що Україна як держава, яка виникла внаслідок розпаду Радянського Союзу, не могла відразу ж набути перерахованих ознак. Адже попередня держава насправді не була ані демократичною, ані правовою, ані по-справжньому соціально орієнтованою. Це була партократична держава, в якій монополюю правила одна партія, що нібито адекватно виражала інтереси усіх без виключення її мешканців.

Свідомість людей спочатку тоталітарного, а потім авторитарного суспільства СРСР формувалась зовсім не як наслідок долучення до гуманістичних досягнень, вироблених історією людства, зокрема, й у сфері політико-правового розвитку. Якраз навпаки: ці досягнення, з одного боку, не долучалися до системи освіти, а з іншого, ті, що вивчалися, були викривлені вузько партійними інтересами як нібито інтересами пригноблених класів, фактично – одного класу. Окрім цього, вони подавалися в такій інтерпретації, яка була зрозумілою для буденного рівня свідомості. Остання ж, як відомо, попри усі зусилля системи освіти не здатна

піднятися до концептуального рівня. Адже буденне буття людини, що продукує буденну свідомість й буденний світогляд, тяжіє до незмінності, усталеності, до збереження традицій і звичаїв, а тому чинить спротив всіляким новаціям, змінюючись лише на рівні термінів і гасел.

В часи проголошення Незалежності України здавалося, що усі розуміють це. Проте швидко спрямувати буття, свідомість і світогляд громадян до змін, які формували б правову державу, було просто неможливо. Адже уявлення про таку державу були часто-густо викривленими як у тих, хто справді мріяв про незалежну українську державу, так і в тих, хто мріяв зберегти свою владу в ній – у перших домінував утопізм, у других – цинізм.

Сучасне українське суспільство, напрямок якого визначено Конституцією як інтеграцію з євроатлантичною цивілізаційною спільнотою, потребує формування правосвідомості в її дієво-практичній і гуманістичній площині. Саме така якість правосвідомості здатна трансформувати мешканця країни у громадянина, який розуміє, що правові свободи, прописані в законодавчих актах, не реалізуються самі собою. Ці правові свободи, які передбачають й відповідальність, в правовій державі України значною мірою актуалізує система нотаріату й конкретні нотаріуси, що змінює інфантильних людей з патерналістським спрямуванням правосвідомості.

Підставою для такого розуміння є той факт, що в правовій державі будь-який вид діяльності потребує її нотаріального затвердження – лише в такому разі вона стає легітимною. Такій правовій легітимації самосвідомості максимально сприяє професійна спільнота, яку складають нотаріуси. Це особистості, які розуміють, що таке людина як суверен власної розумної волі, що таке правова держава як інститут управління розумно-вольовими інтенціями людини, які складають основу зрілої правосвідомості, що таке її залежність і незалежність по відношенню до держави та інших людей, що означає соціально-правова й гуманістична спрямованість як самої держави, так і людей у своїх різноманітних взаємодіях і взаємозв'язках.

В даному дослідженні представлено спробу проаналізувати нотаріуса не просто як спеціаліста та його функції в державі, суспільстві й системі права, а як живу людину й особистість з її почуттями, світоглядом, громадянською позицією. Це закладає важливу проблему дисертації. З одного боку, нотаріус повинен бути носієм неупередженого об'єктивного розуму, а з іншого – людиною, яка здатна до інтуїтивного осягнення відносин, моральних почуттів, екзистенціальної взаємодії та симпатії. Розв'язання даної суперечності складає теоретичну основу роботи і відкриває її практичні перспективи.

4.2. Об'єктом дослідження є правове буття людини та суспільства, а його предметом є феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства в екзистенціальних й соціокультурних вимірах.

Наукова новизна дисертаційного дослідження дисертаційного дослідження полягає в доведенні того, що нотаріус і нотаріальна спільнота є фактором становлення й розвитку сучасної української держави в напрямку набуття нею статусу демократично-правової, що прагне до сталого соціального розвитку суспільства. Це спрямовує наше суспільство до гуманістичної суб'єктності, яка означає включення України в європейську спільноту рівноправним членом.

Наукова новизна розкривається в наступних положеннях, які виносяться на захист:

Уперше:

- обґрунтовано необхідність нового методологічного підходу – метаантропології правосвідомості, який дозволяє ефективно досліджувати буття суб'єктів правових відносин у суспільстві, враховуючи їхні світоглядні й екзистенціальні особливості і, по суті, стає новим дослідницьким напрямом на стику соціальної філософії, філософської антропології й філософії права;

- в координатах підходу метаантропології правосвідомості висвітлено специфіку й основні світоглядно-мотиваційні характеристики нотаріуса в соціокультурних та екзистенціальних вимірах буття, визначених змістом тріади метаантропології – буденному, граничному, метаграничному і відповідних їм типах світогляду;

- показано, що в буденному бутті суб'єкт нотаріальної діяльності має несамостійний, некритичний, нетворчий світогляд, що звужує його правосвідомість, роблячи її абстрактною і догматичною. В граничному бутті розвивається особистісний світогляд, для якого характерними є критичність, самостійний і творчий характер; за наявності моральних принципів це робить нотаріуса більш продуктивним, відсторонення же від моральних принципів здатне активізувати його деструктивність, що деформує основи правосвідомості. Метаграничне буття суб'єкта нотаріальної діяльності спрямовує нотаріуса бачити в своєму клієнті не об'єкта впливу, а суб'єкта взаємодії, що сприяє максимальному розвитку правосвідомості в контексті філософського світогляду – самостійного, критичного, творчого, системного й гуманістичного;

- в координатах метаантропології загалом й метаантропології правосвідомості зокрема, осмислено перспективи конструктивного впливу нотаріуса з філософським світоглядом на правосвідомість й поведінку його клієнтів з буденним й особистісним типами світогляду, схильних до правового нігілізму й правових маніпуляцій;

- обґрунтовано можливість підходу до нотаріуса як особистості, яку формує не лише неухильне виконання закону, а й схильність до нотування своїх душевних переживань в усній або письмовій формі, що робить нотаріуса не лише професійною, а й людяною особистістю. Проаналізовано феномен нотаріуса як

важливого суб'єкта в бутті сучасного суспільства, який здатен формувати законодавчо визначену правосвідомість і гуманістичність цього суспільства;

Уточнено:

- головні завдання, які ставить Закон перед сучасною системою нотаріату загалом і кожним нотаріусом, зокрема. Виявлено змістовні характеристики атрибутивних ознак Закону в його суспільному значенні в контексті діяльності сучасного нотаріуса (правозастосування, систематизації, правореалізації, усунення колізій норми права);

- бачення нотаріусу як людини, яка у своїй мотиваційній діяльності постійно перебуває в екзистенціальній ситуації вибору між прагматичними й маніпуляційними, морально-етичними й правовими спонуканнями як належними для суспільства;

- критичне й гуманістичне ставлення сучасного нотаріуса з філософським світоглядом до потреби змін в діючому законодавстві, що постійно виникає при спілкуванні з клієнтами, які досить часто висловлюють свою незгоду з його вимогами;

- усвідомлено рівень можливостей для формування правової свідомості в українському суспільстві через донесення встановлених та санкціонованих державою норм права для усіх верств суспільства у процесі здійснення нотаріальної діяльності, подолання правового нігілізму через проявлення законності правових ідей у своїх діях при безпосередньому практичному застосуванні.

- виявлено, що при здійсненні нотаріальних операцій державні нотаріуси не несуть такої соціальної відповідальності, як приватні. Це покладає на приватних нотаріусів особливу місію у формуванні громадянського суспільства в органічній єдності з правовою державою. На цій основі показано, що підвищення кількості і якості приватних нотаріусів в українському соціокультурному просторі сприяє подоланню суспільної інфантильності, актуалізує відповідальне громадянство й демократичні тенденції в Україні в умовах загроз і викликів глобалізованого світу. Це зближує нашу країну з європейською цивілізаційною спільнотою, що особливо актуально в умовах війни та повоєнного відновлення.

Набули подальшого розвитку:

- уявлення про суспільну значущість нотаріальної спільноти в якості активного провідника правосвідомості та суб'єкта сучасного громадянського суспільства й правової держави;

- розуміння необхідності поглибленого вивчення нотаріусами історико-філософської спадщини й сучасної філософії не лише під час отримання освіти, але й в процесі професійної діяльності, оскільки право є органічною частиною філософії, без якої воно виглядає суто нормативним й почасти догматичним;

- підходи щодо правового змісту поняття гендеру та усвідомлення його специфіки в професії нотаріуса. Доведено, що нотаріус не є позастатевим суб'єктом; це жива людина чоловічої або жіночої статі, яка при цьому на екзистенціальному рівні піднімається над статтю і набуває духовно-душевної цілісності особистості. Це робить нотаріуса продуктивним і відповідальним професіоналом, і водночас гуманістичною людиною.

Теоретичне значення дисертації визначено сукупністю положень, що дозволяють встановити методологічні засади метаантропології в контексті суб'єкт-суб'єктних правовідносин: «нотаріус – клієнт» з обґрунтуванням ролі та значення правосвідомості у різних екзистенціальних вимірах буття як нотаріуса, так і клієнта.

За допомогою авторського методологічного підходу – метаантропології правосвідомості – виявлено, що у буденному вимірі буття домінує усталена, незмінна, нерозвинена правосвідомість з проявами правового нігілізму та відсутністю саморозвитку; в граничному – маємо творчу, самостійну, критичну правосвідомість, яка, однак, може призводити до граничних маніпуляцій людьми та законом; у метаграничному вимірі буття ці риси суб'єкта правосвідомості доповнюються здатністю до співтворчості.

Ідеї й методологічні здобутки дисертації є основою подальших досліджень розвитку правосвідомості у суспільстві, зокрема в діяльності нотаріуса й нотаріальної спільноти.

Практичне значення одержаних результатів полягає передусім у тому, що питання, які були розглянуті у роботі, доволі часто постають перед філософами, психологами, юристами. Результати дослідження можуть бути корисними не лише для теоретиків, а й для практиків, спеціалістів з гуманітарних дисциплін, у яких виникає можливість плідно застосовувати методологію метаантропології в професійній діяльності.

На основі дисертації можна створити курси і спецкурси лекцій з соціальної філософії, філософської антропології, філософії права.

4.3. Дисертація Манойло Н. Г. є самостійною науковою роботою.

За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 3 статті у виданнях, які індексуються у Web of Science (1 з яких у співавторстві), 1 колективна монографія, 20 – у фахових виданнях України (10 із-поміж яких внесені до міжнародних наукометричних баз), 10 тез виступів на наукових конференціях місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Статті, опубліковані у виданнях,
індексованих у Scopus і Web of Science**

1. Manoylo, N. (2022). Notary as a Subject of Formation of Postmodern Society of Civil Legal Type. *Postmodern Openings*, 13(4), 531-547. <https://doi.org/10.18662/po/13.4/531>

2. Manoylo, N. (2022). Analysis of Directive Ethical Requirements of the Notary's Professional Activity in the Context of the Neuroethical Approach to the Formation of Legal Norms. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13(1Sup1), 357-371. <https://doi.org/10.18662/brain/13.1Sup1/323>

3. Krylova, S., Levchenko, L., Л.; **Manoylo, N.**, Khanas, U., Kharchenko, L. Representaciones de la prensa escrita latinoamericana sobre la invasión rusa a Ucrania en 2022. *Cuestiones Políticas*. Vol.40 № 74. P.989-1004. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.55>

Колективні монографії

4. Манойло Н.Г. Нотаріус як суб'єкт захисту прав і свобод людини. Діалектологія: Монографія. Під загальною редакцією І.М. Копотуна, С.В. Петкова, Р. Polian. Куновіце: Академія ГУСПОЛ : 2022, Т 6. 349 с. (у співавторстві).

**Статті у зарубіжних виданнях
та наукометричних базах даних**

5. Manoylo N. (2023). Human as philosopher and notary. *Scientific Journal of Polonia University*, 56(1), 169-175. <https://doi.org/10.23856/5624>

6. Manoylo N. (2022). Mythological, religious, and philosophical worldview dominants in notary activity. *Scientific Journal of Polonia University*, 49(6), 56-62. <https://doi.org/10.23856/4907>

7. Манойло Наталія. Культура як освіта, виховання і спосіб життя нотаріуса. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 2 (46). С.28-33. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.2.4>

8. Манойло Наталія. Нотаріальна спільнота як правовий феномен суспільства. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2021. № 4. С. 58-67. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/bjlss>

9. Манойло Наталія. Взаємодія «людина-нотаріус-людина- клієнт-суспільство». *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 7 (43). vol. 1. С. 114-118. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.7.1.18>

10. Манойло Наталія. Феномен правосуб'єктності людини – нотаріуса. Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Vēda a perspektīvy». SÉRIE "Filozofie". 2022. № 7 (14). С. 237-246. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-7\(14\)-237-246](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-7(14)-237-246)

Статті у фахових періодичних виданнях

11. Манойло Н.Г. Проблема гендерної рівності у професійному бутті нотаріуса. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Том 25. №6. С. 138-142. DOI: <https://doi.org/10.15421/172281>
12. Манойло Н.Г. Філософська антропологія як методологія дослідження феномена людини-нотаріуса. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2021. Том 24. № 9. С. 33-39. DOI: <https://doi.org/10.15421/172186>
13. Манойло Наталія. Філософський світогляд і мета-граничне буття особистості нотаріуса. *Перспективи*. 2021. № 4. С. 25-31. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.4>
14. Манойло Наталія. Соціокультурна гендерна єдність чоловічності й жіночності у професійній діяльності нотаріуса. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. №39. С. 40-45. DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.7>
15. Манойло Наталія. Нотаріат як структурний феномен системи державного управління: світоглядно-філософський дискурс перспективи. *Соціально-політичний журнал*. 2022. № 3. С. 61-68. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.9>
16. Манойло Наталія. Філософський світогляд як умова формування граничного рівня буття особистості нотаріуса. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 33. С. 37-73. DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1059>
17. Манойло Наталія. Родові ознаки людини-нотаріуса. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Вип. 38. С. 73-82. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.9>
18. Манойло Наталія. Нотаріальна сутність людини. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Вип. 46. С. 105-113. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.13>
19. Манойло Наталія. Нотаріус і нотаріат в контексті соціокультурного буття суспільства. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2022. № 1(49). С.12-18. DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2022-1-2>
20. Манойло Наталія. Академічна філософія під час війни. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Вип. 42. С. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.12>
21. Манойло Наталія. Нотаріальна спільності як правовідна правосуб'єктна верства суспільства. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія «Філософія». Випуск 46. С. 136-151. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.46.8>

Матеріали тез конференцій:

22. Манойло Н.Г. Демократично-правова держава в контексті філософського розуміння – 2021. *Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (26 – 27 листопада 2021 р., м. Львів). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2021. Ч. I. С. 18 – 21.

23. Манойло Н.Г. Правова держава через призму філософського розуміння – 2021. *Мультидисциплінарні наукові дослідження і інновації: матер. міжн. наук.-практ. конф.* (17 – 18 листопада 2021 р., м. Куновіце, Чеська Республіка). Академія ГУСПОЛ, 2021. С. 83-86.

24. Манойло Н.Г. Проблемні питання в формуванні нотаріально-правової свідомості людини і суспільства – 2021. *Неперервна освіта для сталого розвитку: філософсько-теоретичні контексти та педагогічна практика*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (03-04 грудня 2021 р., м. Дніпро). КЗВО «ДАНУ» ДОР». / Наук. ред. О.Є. Висоцька. Дніпро: СПД «Охотнік», 2021. С. 235- 242.

25. Манойло Н.Г. Здоров'я людини в контексті правової філософії: погляд нотаріуса – 2023. *Філософія релігії та медицини в постсекулярну добу*: матер. V міжн. наук.-практ. конф. (08 – 09 червня 2023 р., м. Київ). К.: Видавництво НМУ ім. О.О. Богомольця, 2023. Секція 3. С. 146-150.

26. Манойло Н.Г. Можливості нотаріального права у волонтерській діяльності – 2023. *Соціальне і правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні в умовах безпекових викликів*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (27 квітня 2023 р., м. Київ). К.: Український державний університет ім. Михайла Драгоманова, 2023. С. 23-26.

27. Манойло Н.Г. Метаантропология права як методология осягнення гуманістичної діяльності нотаріуса в сучасному світі. *Проблема гуманізму в умовах війни та миру: методології осмислення і практики людяності*: матер. VIII міжн. наук.-практ. конф. (29 червня 2023 року): К.: Український державний університет ім. Михайла Драгоманова, 2023. С. 53-55.

28. Манойло Н.Г. Нотаріальна сутність людини. *Theoretical aspects of education development: III International Scientific and Practical Conference (January 24-27, 2023, Warsaw, Poland)*. International Science Group. 2023. P. 450 – 461.

29. Манойло Н.Г. Мегагранічне буття і філософський світогляд правознавця. *Application of knowledge for the development of science: VII International Scientific and Practical Conference (February 21 – 24, 2023, Stockholm, Sweden)*. International Science Group. 2023. P. 308-309.

30. Манойло Н.Г. Філософські світоглядні домінанти в діяльності нотаріуса. *Information activity as a component of science development: XIII International Scientific and Practical Conference (April 04 – 07, 2023, Edmonton, Canada)*. International Science Group. 2023. P. 360-361.

31. Манойло Н.Г. Людина-нотаріус – людина-клієнт – суспільство. *Actual problems of modern science: XIII International Scientific and Practical Conference* (January 31 – February 3, 2023, Boston, USA). International Science Group. 2023. P. 346-347.

32. Манойло Н.Г. Кодекси професійної діяльності нотаріусів та викладачів системи вищої освіти. – 2023. *Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини немедичні проблеми в медицині*: матер. IV міжн. наук.-практ. конф. (23-24 лютого 2023 р., м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗДМУ, 2023. С. 69-71.

Слід вважати, що дисертаційна робота Манойло Н.Г. є достатньою мірою апробованою.

Результати дисертації були апробовані на семи наукових конференціях: «Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення» (м. Житомир, 4 грудня 2018 р.), «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (м. Київ, 13-17 травня 2019 р.), «Майбутнє особистості і сім'ї: контексти філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики. Підхід філософської антропології як метаантропології» (м. Київ, 22-23 травня квітня 2019 р.), «Екзистенціальна суперечливість сучасної людини: альтруїзм, егоїзм, нарцисизм» (м. Київ, 5-6 грудня 2019 р.), «Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах» (м. Львів, 26–27 листопада 2021 р.), «Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень» (м. Одеса, 3–4 грудня 2021 р.).

4.4. Вважати, що дисертація Манойло Наталії Григорівни на тему: «Феномен нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)» є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. №1197.

5. РЕКОМЕНДУВАТИ

Виходячи з наведеного вище, кафедра соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова затверджує цей висновок і рекомендує дисертацію Манойло Н.Г. на тему: «Феномен

нотаріуса в бутті сучасної людини та суспільства (екзистенціальні та соціокультурні виміри)» (науковий консультант – доктор філософських наук, професор Крилова С. А.), подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософських наук зі спеціальності 033 Філософія (09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії), до захисту у спеціалізованій вченій раді.

Рішення прийняте одногосно.

11.05.2023

Головуючий на засіданні кафедри
соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики,
рецензент

Вашкевич В.М.

Рецензент

Семенюк Н. В.

Рецензент

Кочубей Н. В.

Секретар

Процька С.М.